

Inristningar i lador

– en ikonografisk studie

Henrik Ylikoski

RAPPORT - JAMTLI 2013:21
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel 063-15 01 00

Fax 063- 10 61 68

© Jamtli 2013

Omslagsbilder: Henrik Ylikoski

Foto: Henrik Ylikoski

Redigering och layout framsida: Lena Ljungkvist

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	2
INLEDNING	3
SKRIFTLIGA KÄLLOR.....	5
ARBETSGÅNG	5
INRISTNINGAR I LADOR.....	7
ÄLVROS	7
VEMDALEN	10
ÖVERHOGDAL	11
ÖJINGSVALLEN	12
TOLKNINGAR	14

Inledning

I samband med skadeinventering vid länets hembygdsgårdar under Hus med historia noterades figurativa ristningar i en lada vid Älvros hembygdsgård. Bilderna föreställer människor i högreståndskläder från 1600-talet. Figurativa ristningar har även påträffats i lador på andra håll i länet. Jamtli önskade därför undersöka, dokumentera och göra jämförelser, samt försöka tolka ristningarna och förstå deras ikonografi och historia, samtidigt ville man också fånga upp eventuell muntlig tradition kring ristningarna. Arbetet har genomförts under hösten 2013. Dokumentation har utförts av Henrik Ylikoski, Jamtli. Arbetet har bedrivits med ekonomiskt stöd från Länsstyrelsens i Jämtlands län kulturmiljöanslag. Fotografier, ritningar och andra handlingar som rör arbetet finns i Jamtlis arkiv.

Östersund den 24 oktober 2013

Henrik Ylikoski
Antikvarie

Inristningar i lador – en ikonografisk studie

Dnr Jamtli 365/2013

Dnr LST 434-8640-12

Antikvarie Jamtli
Box 709
831 28 Östersund

kontaktperson: Henrik Ylikoski

Skriftliga källor

I *Svensk folkkonst del 1* (1983), ägnar Bengt Jacobsson en dryg sida åt ristningar i byggnader.

Figurativa ristningar är också ämnet för en artikel i Trøndelag Folkemuseums årsskrift 1977. Under rubriken *Utsjæringer som tidtrøyte* diskuterar Elling Alsvik motiven på några figurativa ristningar i Norge.

Då ristningarna i Älvros upptäcktes 1946, publicerades en artikel i Östersunds Posten, där Amanuens Carl Gustaf Blomberg beskriver sitt möte med de ristade figurerna. Detta möte återges också i *Formvårdaren* från samma år. I boken *Härjedalen med Hogdalssocknarna* (1968) finns ett par bilder av ristningarna tillsammans med bildtexten: "...visar de högst märkliga ristningar, som återfinns i ett eldhus (störres) på »Jöbbvallen» i Backvallen, sedermera flyttat till hembygdsgården intill Älvros gamla kyrka". Texten avslutas med att "Ristningarna är ännu icke vetenskapligt undersökta"

I fallet med ristningarna i Öjingsvallen, finns en artikel av Gösta Stenstrand i *Lördags magasinet* 1960. Ristningarna kom att ingå i det så kallade Ängersjöprojektet och finns beskrivna i *Ängersjö rapport 7* av Anna Sundberg. Hon kom också att skriva en artikel om ristningarna i Öjingsvallen publicerad i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 57 2008.

Arbetsgång

Arbetet inleddes med arkivstudier rörande de kända miljöerna med ristningar. En person som intresserat sig för ristningarna, är Ove Hemmendorff, tidigare verksam vid museet. Han bidrog med information och kom med uppslag på källor och ristningar, som han stött på under åren. Besök har gjorts på plats för att dokumentera ristningarna och för intervjuer. Ristningarna i Älvros- och Vemdalens hembygdsgård har fotodokumenterats. Dessutom har frottage gjorts på ristningarna. Tillvägagångssättet att dokumentera ristningar med frottage, har hämtats från arkeologin. Inför arbetet provades olika hårda blyertsstift och olika tjocka papper. Det visade sig att det som fungerade bäst var att använda karbonpapper (används för frottage på hållristningar) och ett tunt papper. Att göra frottage är en tidskrävande metod, med blandat resultat. Vad man får, är dock en återgivning av motivet i full storlek. Frottagen har sedan skannats, pusslats ihop och motiven markerats. Detta för att visa motivens inbördes ordning och för att

ge en bild av mängden ristade figurer. Ristningarna i Överhogdal och Öjingsvallen fotograferades endast. Ristningarna fotograferades i släpljus, för att ristningarna skulle synas på bilden. Detta löstes genom att hålla en lampa från sidan. I samband med att ristningarna dokumenterades i bild, genomfördes också intervjuer av hembygdsföreningarnas medlemmar om vad de kände till/hade hört om ristningarna. Det de kunde berätta, handlade mest om varifrån byggnaden kom och vad den använts till. Några berättelser knutna till själva ristningarna framkom dock inte i dessa samtal.

Inristningar i lador

– en ikonografisk studie

Ristningar i form av initialer och årtal, förekommer lite varstans. Så kallade fäbodristningar i form av initialer, runor eller symboler kan ses i trakter med fäbodbruk på trädstammar och berghällar. I finnbygder återfinns vad som tolkats som magiska ristningar, i form av geometriska figurer. Bildframställningar i form av hållristningar är också vanligt förekommande. Ristningar på trä i form av figurframställningar är dock något som tycks vara mer sällsynt. Inom Jämtlands län återfinns dock figurativa ristningar på några olika håll.

Älvros

Historik

Ladan vid Älvros hembygdsgård är flyttad från Jubbvallen (Bäckvallen) norr om Älvros. Ristningarna upptäcktes 1946 och två år senare flyttades byggnaden ner till hembygdsgården som höll på att byggas upp intill gamla kyrkan i Älvros. Från början har byggnaden troligen varit ett eldhus (störros) men har senare fått ny användning som lada. I samband med att byggnaden återuppfördes på hembygdsgården, ändrades ordningen på stockarna, då vissa satt upp och ner. I samband med att en ny ladugård uppfördes på hembygdsgården och skapandet av fäbodmiljön i backen ovanför, fick byggnaden sin nuvarande placering.

Ristningar

I följande beskrivning utgår märkningen från vägg A som är vägg med huvudingång. Därefter märks väggarna medsols med B, C och D. Enskilda byggnadsdelar märks utifrån ovanstående, d.v.s. till vilken vägg delen tillhör och motsvarande märkning görs i väggen. Byggnadens väggar täcks av uppskattningsvis 200 figurframställningar, främst på B, C och D-vägg.

På A-väggen finns några enstaka figurframställningar, samt ett årtal MCDXXII som tolkats som 1622 (egentligen 1422), det vill säga att man skulle ha kastat om C = 100 och D = 500.¹ Ett inte helt osannolikt antagande, då tecknen C och D är ritade spegelvända.

A-vägg (5 stockar med ristningar)

A1-A2 saknar ristningar

A3 vänster om dörr antydan till siffror (?), i övrigt endast streck (märkning i samband med flyttning)

A4-A5 saknar ristningar

A6-A9 figurer (till höger om dörren)

A8 över dörr årtal? MCDXXII

A10-A14 saknar ristningar

På B-väggen finns långa rader av figurer av lite olika storlek. Det tycks som att figurerna delvis är placerade i par med en man och en kvinna. Bland motiven återfinns också flera hästar. Intill några av figurerna kan man utläsa årtalet 1654 (tidigare har årtalet också tolkats som 1694 alternativt 1674) varför det är troligt att dessa figurer är tillkomna vid denna tidpunkt. Förkortningen IHS återfinns också på väggen. Förkortningen brukar uttydas som *Iesus Hominem Salvator*, men utlästes hos allmogen ofta som Jesus.

B-vägg (3 stockar med ristningar)

B1-B2 saknar ristningar (stockarna är utbytta)

B3-B5 figurativa ristningar

B6-B9 endast märkning i form av streck

(B6 har 8 streck, B7 har 7 streck samt flera markeringar)

Figur 1 Älvros ristningar på B-vägg, lägg märke till IHS

På C-väggen finns några stockar med ristade figurer, främst på de smalare stockarna i väggen. Ristningarna är på denna vägg inte lika tydliga som på övriga väggar.

C-vägg (4 stockar med ristningar)

C1-C3 saknar ristningar

C4-C7 figurristningar
 C8 saknar ristningar
 C9 enstaka figurer
 C10-C11 märkning i form av 10 och 11 streck.
 C12-C14 saknar ristningar

På D-väggen fortsätter raden av figurer. Här tycks det mest vara soldater som återges. Figurerna har hatt och kragstövlar. Många ser ut att ha svärd, eller andra vapen i sina händer. De flesta figurerna ses rakt framifrån, utan att interagera med andra, men även figurer som till exempel fäktas med varandra förekommer. Mot A-väggen återfinns en stor trekantig form, med en stege, vilket skulle kunna tolkas som en skans eller liknande (?). I Älvros (Rismyren) anlade normännen en skans under 1600-talet. Eller så kanske ristningen återger den så kallade "Skansen", en höga kulle i Överhogdal.²

Figur 2 Älvros soldater på D-vägg, lägg märke till kragstövlarna

D-vägg (6 stockar med ristningar)
 D1-2 saknar ristningar
 D3-6 många figurframställningar och ristningar
 D7 ca 18 figurframställningar
 D8 ca 16 figurframställningar
 D9 endast märkning 9 streck (på två ställen)

Ristningarna i Älvros är utförda med lite olika tekniker: karvsnitt, försänkt relief och ytliga ristningar. Figurframställningen skiljer sig också åt. En del är mer detaljerade än andra. Detta tillsammans med flera årtal och initialer gör

att man får anta att ristningarna är tillkomna vid flera olika tidpunkter och av flera olika ristare.

Vemdalen

Historik

På hembygdsgården i Vemdalen finns en lada. Den kommer ursprungligen från Sätervallen.

Ristningar

Ristningarna är koncentrerade till två stockar (därtill finns ristningar över dörren). Den ena ristningen består av text, med en datering 22 maj 1711. Den andra ristningen består av en gubbe sedd rakt framifrån, klädd i 1600-talsdräkt. Runt gubben finns märkliga figurer med kors, som är svåra att tolka. Lättare är då att läsa texten som finns inristad. *MISSDPH* (kan tolkas som initialer), Årtalet 1687 återfinns, liksom texten *DÖDEN KOMMER* och *KHRISTUS VERDENS LIUS BEVARA DÄTTA HUS, LA, EIS, 6 DESEMBER*.

Figur 3 Vemdalen lägg märke till de märkliga figurerna med kors till vänster

Överhogdal

Historik

På hembygdsgården i Överhogdal finns rester av en lada uppsatt inuti en annan byggnad. 5 x 2 stockar sitter monterade på väggarna i den ordning de satt i ladan. Dock inte i den ordning som stockarna ursprungligen suttit, vilket framgår av halva gluggar i timret. Byggnaden stod tidigare på Holmvalen och skänktes till hembygdsföreningen av Bergvik & Ala år 1961.

Figur 4 Överhogdal soldater med hillebarder

Ristningar

På flera av de bevarade stockarna finns motiv inristade, både text och figurframställningar.

På en stock återfinns soldater av 1600-talstyp, de är framställda rakt framifrån med hillebarder i händerna. På andra håll återfinns både män och kvinnor. En gestalt har tidigare tolkats som en brud. Hon har vad man kan tolka som en matelasserad kjol och vad man med lite vilja, kan tolka som en slöja. Längre bort på samma stock finns en stor mansgestalt tillsammans med flera små figurer, vilket skulle kunna tolkas som en far med sina barn.

Förutom dessa inristade figurframställningar och årtal, återfinns mängder av initialer och långa rader av bokstäver. Flera årtal går att utläsa på väggarna. På en stock står: *ANO 1730 26 JUNIUS*, på ett annat ställe står *DEN 24 JUN ANNO 1670* och på ännu ett ställe *ODS 1797 JPSO*.

Figur 5 Överhogdal en "brud"

En del av ristningarna utgörs endast av ytliga streck, medan andra ristningar är djupare skurna. Initialerna U B och året 1926 återfinns i en ristning som till stilen skiljer sig från de övriga. Några avbildningar av kyrktorn på annan plats på väggen tycks vara av samma hand, då utförandet är liknande.

Öjingsvallen

Historik

I Öjingsvallen, Ängersjö socken står en lada. Byggnaden ligger i utkanten av fäboden, mot skogen. Timret i ladan är daterat till 1648-1651.

Ristningar

I ladan finns ungefär 200 ristningar. Motiven kan tolkas som jaktscener. Gubbar som åker skidor, några använder stavarna som stöd för geväret. Flertalet bytesdjur återfinns, det handlar om fåglar, älgar och renar. Jakthundar förekommer också. En figurframställning med en man och en jättefågel med kam, har lite fantasifullt tolkats som en framställning av Sankt Göran och draken.³ Ett vanligt motiv från medeltiden ända in på 1800-talet.⁴ Nu ska man kanske inte låta fantasin skena iväg alltför mycket. Det handlar snarare om en jakthistoria, eller en önskan om god jaktlycka. Bland ristningarna återfinns årtalen 1757, 1783 och 1794, tillsammans med flertalet inristade

initialer. Stilmässigt skiljer sig ristningarna åt, vissa är slarvigt utförda och består av tunna ristningar, medan andra är mer arbetade.

Figur 6 Öjingsvallen jägare på skidor

Figur 7 Öjingsvallen "Sankt Göran och draken"

Tolkningar

Inspiration

Varifrån kommer då inspirationen till dessa ristningar? Vad som är slående gällande ristningarna, är avsaknaden av dekorativa element, som återfinns i annan folkkonst. Förutom de märkliga figurframställningarna i Vemdalen, tycks de undersökta ristningarna vara helt befriade från dekorationer i form av slingor och blommor, som annars brukar förekomma i den folkliga konsten. Om man tänker på vilken miljö som människorna rörde sig i under 1600- och 1700-talet, så framstår kyrkornas målade och skurna interiörer och i hemmiljön de målade möblerna, som tänkbara inspirationskällor. Figurativa, målade bonader är kända i Jämtland/Härjedalen åtminstone sedan 1500-talet.⁵ Av detta ser man dock inte mycket i ristningarna. Kyrkornas motiv brukar berätta en historia, vilket inte ristningarna inte tycks göra. Eller så missar den moderna människan budskap, som var tydligt för samtiden.

Motiv

Det man ristat in är motiv man känt till. Liksom då dalmålningar visar bibliska personer i 1700- och 1800-talets klädedräkter, kan man tänka sig att ristningarna, oavsett motiv, placerats i sin samtid. I Överhogdal och Älvros finns uppställningar med en man och en kvinna. Handlar det kanske om en framställning av Adam och Eva? Eller är det ristarens familj som återges? Kanske skulle man kunna tänka sig en piga som satt och dagdrömde om en verklig eller tänkt fästman och ett kommande bröllop.

Det stora antal soldater som figurerar i ristningarna både i Älvros och i Överhogdal, kan kopplas till striderna i gränstrakten. Bengt Jacobsson menar att motiv som beväpnade mansfigurer och yxfigurer i regel hade skyddsmagisk innebörd: ”Det kanske intressantaste motivet är en stor grupp beväpnade män och ryttare som skall skydda mot inbrott och annan skadegörelse i de hus som de är satta att bevaka”.⁶ Bengt Jacobsson drar också en parallell till de dörrvaktare som ibland målades på väggen i boningshus i Dalarna, Hälsingland och i kringliggande landskap. Liknande väktarfigurer återfinns också hos de högre samhällsskikten. I stora trappan på Läckö slott, Västergötland finns väktarfigurer målade på väggen och i von Echstedtska gården i Västra Smedbyn, Värmland återfinns målade vakter på hallväggen. Inskriptionen i Vemdalen, *KHRISTUS VERDENS LIUS BEVARA DÄTTA HUS*, kan direkt kopplas till skydd för byggnaden. Kanske ska initialerna IHS i Älvros också tolkas som ett skydd före byggnaden.

Elling Alsvik ställer, i sin artikel om ristningar, frågan om symboler som enligt folktron tillskrivits religiös eller magisk betydelse, vid en viss tidpunkt övergår att bli en ren form utan sin tidigare symboliska laddning.⁷ Kanske ska man inte tillskriva motiven alltför stor betydelse.

Jaktscener verkar vara ett återkommande tema. Kanske handlar det här om illustrationer till jakthistorier, eller en önskan om god jaktlycka som ristats in. Att med bestämdhet säga vad ristningarna haft för innebörd för sin samtid, är svårt att göra. Ristningarna ska kanske ses som ett den tidens klotterplank.

Vem har ristat?

I sin artikel om ristningarna i Älvros, spekulerar Amanuens Blomberg kring vem som kan tänkas ha utfört ristningarna. Han tänker sig att det handlar om en konstnärlig soldat som fördrivit tiden med att rista in bilder ovanför sovbritsen, alternativt några Älvrosbor som flytt undan fienden upp till "buan" och där ristat in sin fruktan.⁸ Båda dessa scenarier är tänkbara, men ser man till ristningarnas form och utförande, så handlar det om många olika ristare. Läger man sedan till att det finns flera årtal, får ristningarna också en spridning i tid. Då det gäller ristningarna i Öjingsvallen, så är det väl inte alltför långsökt att tänka sig att det handlar om jägare som tagit sin tillflykt till ladan vintertid. Vilket speglas i motivvalet - jaktscener med skidor. Även här finns ett tidsspänn med flera årtal. Kanske har senare besökare inspirerats att fortsätta ristan. Till skaran av tänkbara upphovsmän till ristningarna, kan man också lägga de pigor som vistades uppe på fäboden under sommaren. Detta särskilt då flera av byggnaderna med ristningar vid någon tidpunkt, legat i just fäbodmiljö.

¹ Blomberg, Carl Gustaf. *Sextonhundratalsristningarna i Älvros* Fornvårdaren 9 1946 s. 142

² Bergström, Erik. *Minnen av glömda krig* 1993 s.7

³ Stenström, Gösta, *Lördags magasinet* 15/7 1960.

⁴ Noderman, Maj. "Bonadsmåleri i Norden från medeltid till vasatid" Nordiska Museets handlingar 125 1997 s. 171ff

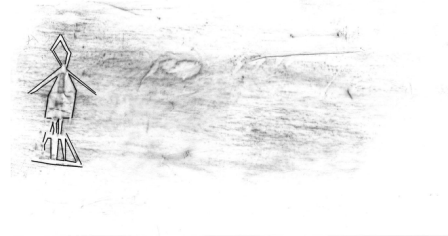
⁵ Noderman, Maj. "Bonadsmåleri i Norden från medeltid till vasatid" Nordiska Museets handlingar 125 1997 s. 171ff.

⁶ Jacobsson, Bengt. *Svensk folkkonst* 1 1983 s. 37

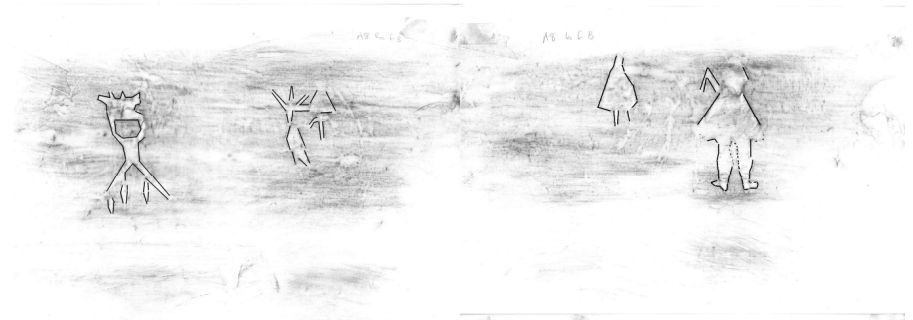
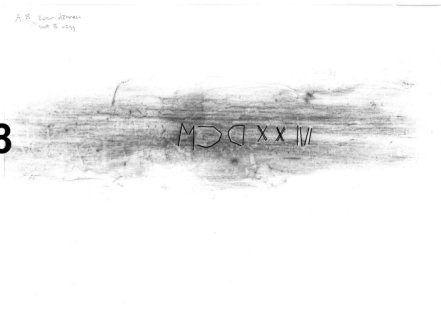
⁷ Alsvik, Elling *Utsjæringer som tidtrøye* Trøndelag Folkemuseums årsskrift 1977

⁸ Blomberg, Carl Gustaf. "Sextonhundratalsristningarna i Älvros" Fornvårdaren 9 1946 s. 142

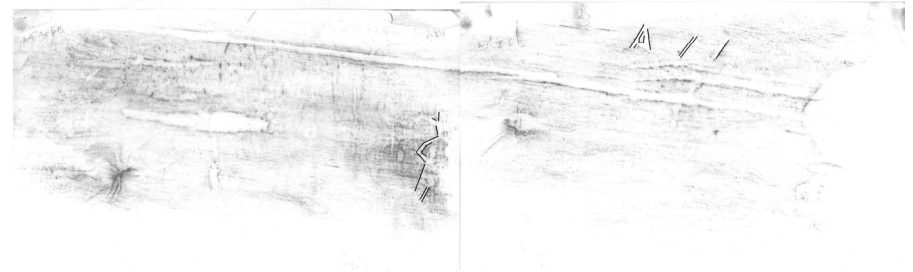
A9

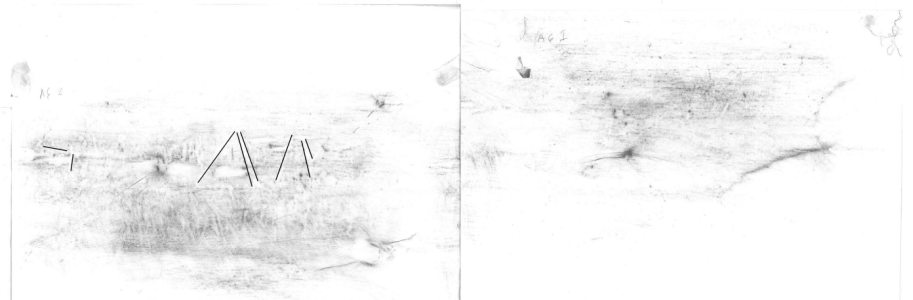
A8

A7

A6

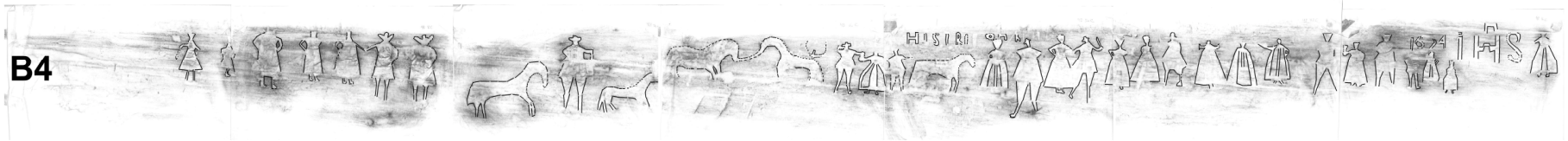

Bilaga: Frottage av ristningarna i Älvros

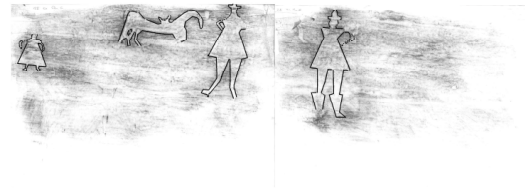
B5

B4

B3

A series of sketches showing the evolution of a figure. It starts with a simple outline of a person, then adds more detail to the head and torso, and finally shows a more complex, stylized figure with multiple limbs and a more defined head.

A series of hand-drawn sketches showing the evolution of a figure. It starts with a simple stick figure, then adds more limbs and a head, and finally becomes a more complex, multi-limbed form with a distinct head and torso.

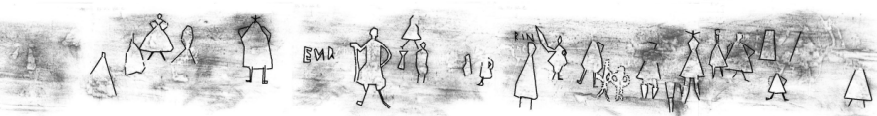
D8

D7

D6

D5

D4

D3

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2013

ISSN 1654-2045

- 2013:1 Marieby kyrka – Fasadarbeten på tornet 2011–2012
Julia Cronqvist
- 2013:2 Funäsdalens kyrka – Konvertering av värmesystem och tillgänglighetsanpassning, 2010–2011
Julia Cronqvist
- 2013:3 Kungsgården – Arkeologisk förundersökning: schaktkontroll inom RAÄ Frösö 191:1, by-/gårdstomt, 2012
Amanda Jönsson
- 2013:4 Stolpbyten i Rätansbyn – Arkeologisk förundersökning i form av antikvarisk kontroll vid fornlämning Rätan 4:1 och 71:1, stenåldersboplatser, 2013
Amanda Jönsson
- 2013:5 Brevåg – Arkeologisk utredning vid RAÄ Lit 126:1, fyndplats, 2013
Amanda Jönsson
- 2013:6 Bodums kyrka – Renovering av elektriska installationer 2011
Jenny Brantestad
- 2013:7 Arkeologisk utredning inför planerad ombyggnad av kraftledning mellan Midskogs kraftstation och Verksmon, Östersunds kommun, Jämtland län
Anna Engman
- 2013:8 Arkeologisk utredning inför planerad berg- och moräntäkt i Lien, Ragunda, 2013
Karl-Johan Olofsson
- 2013:9 Kalls kyrka – Restaurering av långhusfasader och sakristia 2012 och 2013
Julia Cronqvist
- 2013:10 Arkeologisk utredning avseende planerad vindkraftpark i Skaftåsen i Härjedalens kommun
Karl-Johan Olofsson
- 2013:11 Torps kyrka – Restaurering av fasader och tak, 2012–2013
Julia Cronqvist
- 2013:12 Arkeologisk utredning inför planerad ombyggnation av Oldens kraftstation
Anna Engman
- 2013:13 Datering av kyrkor i Jämtland – Dendrokronologiska och byggnadshistoriska undersökningar 2011–2012
Björn Olofsson och Olof Holm
- 2013:14 Ytterhogdals kyrka – Renovering av fönster, portblad och tak, 2010–2013
Veronica Trygg, Jenny Brantestad
- 2013:15 Tillägg till arkeologisk utredning avseende planerad vindkraftpark i Skaftåsen i Härjedalens kommun
Karl-Johan Olofsson

- 2013:16 Arkeologisk utredning inför planerad nybyggnad av kraftledning mellan Enafors och riksgränsen i Storlien
Anna Engman
- 2013:17 Arkeologisk utredning inför planerad grustäkt i Åsarna, Berg, 2013
Karl-Johan Olofsson
- 2013:18 Fröå gruva – Kulturhistorisk utredning angående bildande av kulturresevat
- 2013:19 Lappforsen – Arkeologisk undersökning av gravplats, fornlämning nr 673, Kall socken, 2013
Anders Hansson
- 2013:20 Medeltida byggnader i Jämtlands län 2013–2015 – Delrapport 1
Jenny Brantestad, Julia Cronqvist, Henrik Ylikoski
- 2013:21 Inristningar i lador – en ikonografisk studie
Henrik Ylikoski